

ЦИВІЛЬНЕ, ТРУДОВЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 347(477)(075.8)

ПРАВОСВІДОМІСТЬ І СТВОРЕННЯ ФОРМ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Завальна Ж. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація У цій статті досліджено роль правосвідомості в процесі створення форм договірної регуляції суспільних відносин. При цьому, здійснено вивчення характеристики взаємозв'язків та взаємовпливів на створення норм законодавчих актів, що регулюють договірні відносини, а також при створенні положень конкретних форм договірної регуляції відносин. Також вивчено особливості правосвідомості окремих учасників договірної регуляції.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правотворчість, договірне регулювання відносин, учасники договірної регуляції відносин.

Анотация В этой статье исследована роль правосознания в процессе создания форм договорного регулирования общественных отношений. При этом, осуществлено изучение характеристики взаимосвязей и взаимного влияния правовой культуры, правотворчества и правосознания на создание норм законодательных актов, которые регулируют договорные отношения, а также на создание положений конкретных форм договорного регулирования отношений. Так же рассмотрено особенности правосознания отдельных участников договорного регулирования отношений.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правотворчество, договорное регулирование отношений, участники договорного регулирования отношений.

Annotation The article defines the role played by legal conscience when creating forms of agreement-based regulation of social relations. At the same time typical interrelations and mutual influence of legal culture, law-making and legal conscience have been studied in their effect upon creation of legislative acts that regulate contractual relations, and upon creation of specific provisions in agreement-based regulation of relations. The article deals also with peculiar features of legal consciences of individual participants of agreement-based regulation of relations.

Key words: legal conscience, legal culture, law-making, agreement-based regulation of relations, participants of agreement-based regulation of relations.

Особа приймаючи участь в соціальному житті конструюючи горизонтальні зв'язки, міжсуб'єктні взаємодії в рамках прийнятих традицій, встановлених норм поведінки разом із іншими приймає участь у творчому процесі формування правової реальності. Правова реальність проявляючись правовими ідеями, нормами права, правопорядком, правовою культурою, правовим вихованням тощо, в свою чергу впливає на особу, формуючи у неї певні уявлення, що становлять зміст її усвідомлення як особи не тільки суспільної, але й «правової».

Активні процеси реформування відносин в державі та перегляд ролі людини в державі та в її правовому просторі, відведення їй ролі не тільки споглядача та захищеної особи, а включення її в процес формування відносин, в тому числі надання можливості саморегуляції відносин, вимагає розгляду питання визначення впливу правосвідомості на договірне регулювання відносин.

Метою цієї статті є визначення ролі правосвідомості при створенні форм договірної регуляції суспільних відносин. При цьому, завданням, яке ставиться до вирішення для досягнення заявленої мети, є вивчення та аналіз юридичної доктрини щодо характеру впливу правосвідомості на правове регулювання та ретрансляції даних положень на вивчення форм договірної регуляції відносин.

Проблематика правосвідомості активно дискутується як в теорії права, так і в галузевих науках. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які займалися питаннями правосвідомості, виділяються праці: С.С. Алексєєва, В.М. Баранова, О.А. Гаврілова, А.С. Гречіна, А.В. Грошева, І.П. Голосніченко, О.Г. Данильїна, А.М. Євстратова, І.А. Льїна, А.Ю. Калїніна, Ю.Ю. Калиновського, А. Нашиц, П. І. Новгородцева, С.В. Полєніна, А.В. Матусєвіча, Л.Д. Мостовщїкова, А.А. Соколової, В.А. Суслова, Ю.М. Тодики, М.П. Требіна, М.М. Цимбалюка та інших. Широке коло наукових досліджень питань правосвідомості не дає відповіді на питання його ролі та місця у творчій діяльності осіб при створенні форм договірної регуляції відносин.

Правосвідомість розглядалась як правило в аспекті взаємозв'язку та взаємовпливів взагалі із правом та її місцем при створенні норм законодавства, формування правомірної поведінки, її ролі при здійсненні примусових впливів на особу, частини правового виховання, елемент правової культури тощо. Постає питання щодо ролі правосвідомості при врегулюванні відносин самостійно самими учасниками відносин та при застосуванні ними доступних їм правових засобів, перш за все – форм договірної регуляції.

Як правило під правосвідомістю розуміють сукупність поглядів, ідей, уявлень, відчуттів людей їх об'єднань, всього суспільства в цілому на право та правові явища. В широкому значенні правосвідомість

сприймається науковцями як сукупність трьох напрямків: 1) пізнавально-оцінювальне відношення осіб до діючого законодавства, ідеї про його подальше вдосконалення, про законність, правосуддя; 2) усвідомлення об'єктивної необхідності права в сучасному суспільстві, його соціального призначення, зв'язку із свободою, справедливістю, правами людини; 3) відношення до поведінки людей, їх оціночна характеристика з точки зору правомірності або неправомірності, сукупність психологічних установок та цінносних орієнтацій щодо неухильного виконання норм права [1, с. 659]. Правосвідомість є не тільки пасивно-споглядальним відображенням буття, але й активно-творчим в якому відображається не тільки оцінка буття, але й творча настанова щодо його вдосконалення, зміни, перетворення [2, с. 82].

Перетворювальна активність правосвідомості розуміється, насамперед як один із засобів саморегуляції й саморозвитку відповідного соціуму або існуючої організації політичної влади, системи права й правопорядку згідно з тенденціями, що сформувалися в ньому. Її підстави закладені у функціонуванні самого суспільного організму (його політико-правових інститутах), окремої особистості (природи людини) із здатності свідомості засвоювати і запроваджувати в життя породжені та задані суспільством (державою) цілі й моделі розвитку. Активність правосвідомості допускається тільки в межах відтворення наявної системи правопорядку – інакше розглядається як девіація чи дисфункція [1, с. 660].

Правосвідомість впливає на всю правову матерію, як на рівні законодавства при встановленні загальних норм регулювання, так і на локальному та індивідуальному рівні при здійсненні регулювання конкретних відносин. При цьому відповідно застосовуються відповідні правові засоби регулювання, які також несуть в собі відображення правосвідомості їх створювачів. Так, законодавчі акти перш ніж бути прийнятими проходять через правосвідомість правотворця, відповідно правосвідомість правозастосовувачів знаходить свій відбиток на актах їх діяльності. Так само форми договірної регулювання містять в собі сполучення правосвідомості інших суб'єктів. Тобто активність правосвідомості проявляється на всіх рівнях правового регулювання – законодавчому, локальному індивідуальному – являючи собою сутність, предмет правової, творчої діяльності учасників відносин.

Ця активність відображається у функціях. Розробка функцій та структури правосвідомості на теоретичному рівні здійснювалась щодо права та правових інститутів взагалі. Цікавим є їх переосмислення щодо дослідження взаємозв'язку правосвідомості та форм договірної регулювання. Серед функцій правосвідомості в науковій літературі, найбільш частіше виділяють декілька функцій правосвідомості серед яких: пізнавально-оціночна, моделювання (прогностична), регулятивна.

Пізнавально-оціночна функція відповідає за вивчення та пізнання історичного права та права діючого, виявлення його взаємозв'язків з іншими правовими явищами, аналіз його принципів та інститутів, оцінювання окремих діючих норм з точки

зору їх ефективності, актуальності для суспільства та держави, ступеня відображення в них задоволення потреб особистості та загальнолюдських цінностей – гуманізму, справедливості, свободи [1, с. 660]. Вивчаючи та усвідомлюючи зміст норм діючого права, учасники відносин оцінюють можливість та необхідність сприйняття законодавчого регулювання договірних відносин чи розробки та відпрацювання самостійного варіанту регулювання відносин договірними формами. Останні можуть встановлюватись на основі законодавчих видів договірних форм із конкретизацією в кожному конкретному випадку або бути цілком новітніми і містить перелік положень самостійно встановлених сторонами із дотриманням загальних імперативних норм.

Функція моделювання (прогностична функція) полягає в тому, що правосвідомість є необхідним інструментом створення норм права, а в договірному регулюванні правил поведінки учасників цих відносин. Встановлюючи та відправцьовуючи положення форм договірної регулювання, учасники відносин аналізують своє наявні становище та життєві обставини, в яких встановлюються відносини, мають усвідомлювати можливі зміни наявних станів, режимів, обставин, чинників, які реально можуть настати. Учасники відносин мають формулювати положення форм договірної регулювання, як раз з урахуванням таких гіпотетичних змін та їх впливів на встановлені відносини. Іншими словами, передбачати та програмувати свою поведінку шляхом її фіксації у положення договірної форми.

Регулятивна функція правосвідомості полягає у тому, що високий рівень правосвідомості є обов'язковою умовою чіткого та послідовного здійснення правил поведінки зафіксованих в формах договірної регулювання. Тільки через свідому волю діяльність людей реалізуються приписи правил поведінки. Залежно від того наскільки високий рівень свідомого сприйняття та поваги до розроблених та зафіксованих в положеннях договірних форм правил поведінки, на стільки зростає точність їх виконання. Високий рівень правосвідомості забезпечує сприйняття положень вироблених учасниками відносин як розумних та необхідних, що встановлює основу для їх точного дотримання.

Впливи правосвідомості як на норми законодавства, так і договірні норми мають *емоційно-вольовий* характер. Емоції та воля особи тісно пов'язані між собою і в своїй взаємодії формують поведінку особи. Перш ніж втілитись у положеннях договірних форм, правила поведінки мають пройти скрізь волю та свідомість людей учасників договірної регулювання. Тому якість, ефективність договірної регулювання, що існує у суспільстві його відповідність очікуванням та потребам учасників договірних відносин, у великій мірі залежать від рівня правосвідомості осіб, які складають правила поведінки (положення договірних форм) як від їх правового виховання та правової культури зокрема, так і від їх психічного та емоційного стану взагалі.

Емоції органічно включені в структуру свідомості і людина при здійсненні регулювання своїх відносин

не може керуватись тільки раціональним мисленням [3, с. 336]. Емоції мають достатньо сильний вплив як взагалі на всю поведінку особи, так само і на окремі її акти, в тому числі на визначення форми та способів регулювання своїх відносин. Тобто особа під впливом емоцій може стояти питання про входження в конфлікт з іншим учасником та застосування примусових засобів впливу (нерідко неправових чи незаконних) або врегулювати відносини мирним шляхом, зрівноваживши інтереси через застосування форм договірної регулювання (передбачені діючим законодавством чи не передбачені, але не заборонені ним). В будь-якому випадку, емоції також впливатимуть не тільки на вибір форми врегулювання відносин, але й на зміст конкретних договірних форм.

Враховуючи функціональну направленість правосуб'єктності та її емоційно-вольовий характер, розглянемо її прояв у суб'єктів різних рівнів регулювання суспільних відносин. Вплив правосвідомості на створення положення правил поведінки відбувається на двох рівнях: 1) правосвідомість правотворця та вплив на норми законодавства, що стосуються регулювання договірних відносин законодавством; 2) правосвідомість учасників договірних відносин, які самостійно встановлюють положення форми договірної регулювання залишаючись в рамках правового поля.

1) Формування норм законодавчого регулювання відбувається на основі суспільної правосвідомості сформованою під впливом історичних, національних, культурних, соціальних факторів, тобто узагальнення правового надбання поколінь, всього суспільства. Основою для формування регулюючих законодавчих норм є суспільна правосвідомість. При створенні норм законодавства (в тому числі норм, які стосуються регулювання відносин в договірному порядку), вони зазнають впливу професійної правосвідомості правотворця. На цій стадії також на формування законодавчих положень про договори може мати наукова (теоретична) правосвідомість.

В подальшому, при використанні таких норм до регулювання конкретних правовідносин додається правосвідомість правозастосовувача, яка може бути як професійною (договірні форми складаються юрисконсультантами, адвокатами, нотаріусами), так і непрофесійною (учасники відносин, маючи загальні уявлення про правове регулювання, самостійно врегульовують свої відносини). Тобто, при формуванні правових норм, що стосуються договірної регулювання відносин, можна констатувати факт наявності багаторівневого впливу, що сполучає в собі майже всі види та характеристики правосуб'єктності, які виділяються сучасною теорією права.

2) Взаємодіючи у суспільстві особи встановлюють взаємні відносини, в яких вони взаємодіють та впливають один на одного. Маючи свої цілі та інтереси, надаючи ті чи інші пропозиції сторони критично оцінюють висунуті позиції, співвідносять свої вигоди із вигодами контрагента і приймають рішення про зміст та обсяги поступок один одному. В результаті такої взаємодії, змінюються існуючі та виникають нові види відносин, які закріплюються в індивідуальній, груповій, суспільній свідомості. Така свідомість стає основою для формування правосвідомості.

Аналізуючи правосвідомість та її роль при створенні форм договірної регулювання важливо відмітити, що створення положень форм договірної регулювання можна сприймати як акти самовизначення особи, що переростають в акти взаємодії з іншими особами. Тобто правосвідомість взагалі у суспільстві, в окремих групах між конкретними учасниками, може бути інтерпретована як правовий (в широкому значенні) зв'язок неопосередкований державою.

Під час такого врегулювання відносин відбувається сполучення професійної, побутової правосвідомості окремих осіб з різним її рівнем в різних сполученнях. В результаті, виникають форми договірної регулювання відносин, які є різними за силою, ефективністю, обсягами регулювання тощо.

Висновки. Процес формування та зміст положень форм договірної регулювання відносин залежить від стану правосвідомості учасників договірних відносин. Зокрема встановлено, що правосвідомість відносно до форм договірної регулювання відносин, виконує як мінімум три основних функції: пізнавально-оціночну, прогностичну, регулятивну. При наданні характеристики правосвідомості необхідно враховувати її емоційно-вольовий характер, який знаходить своє вираження як при прийнятті рішення учасниками відносин про вибір форм договірної регулювання, так і при визначенні їх змісту. Також виявлено, що формування норм законодавства про договірне регулювання та положень форм договірної регулювання, що встановлюються сторонами при саморегулюванні здійснюється впливом правосвідомості, яка має поліструктурний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головастикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Проблемы теории государства и права : учебник. – М. : Эксмо, 2005. – 832 с.
2. Каримов Д.А. Проблемы общей теории права и государства: в 3 т. – М. : Совр. гуманитар. ун-т, 2001. – Т. 1. Социология права. – 266 с.
3. Теория государства и права : учебник / Под. ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – 2-е изд. Изм. И дополн. – М. : Норма-Инфра-М, 2000. – 660 с.